

Daron Acemoglu - James A. Robinson: Miért buknak el nemzetek?

A régóta együttműködő szerzőpáros, Daron Acemoglu és James A. Robinson, másfél évtized kutatási eredményeit foglalja össze az alább bemutatásra kerülő könyvben. A 2012-ben megjelent mű rövid idő alatt igen népszerűvé vált, jelentős figyelemben részesült világszerte, amit a szerzők számos, internetes közösségi oldalakon is elérhető előadása is bizonyít. A vastkos, 500 oldalas kötet népszerűsége, amellyel, hogy mindenki számára fontos kérdéseket közérthető stílusban tárgyal, annak is tulajdonítható, hogy ezen közérdekű kérdésekre a lehető legegyszerűbb választ kínálja fel. A szerzőpáros véleménye szerint a hatalom, a jólét és a szegénység eredetét a világ bármely pontján, bármely történelmi korban és bármely kultúrában egy dolog, az intézményrendszer milyensége határozza meg. Az érdekcsoportok által uralt államok kizsákmányoló intézményrendszert működtetnek, amelyek szegénységhez, egyes esetekben összeomláshoz vezetnek. Ezzel szemben az olyan országokban, ahol a kizsákmányoló intézményeket fel tudták váltani a plurális politikai berendezkedésen alapuló befogadó intézmények, ott jólét és fejlődés van. A fenntartható fejlődés egyetlen kulcsa tehát az, ha létezik egy olyan központosított állam, amelyben valamilyen úton-módon meghonosodnak a befogadó politikai intézmények, amik aztán befogadó gazdasági intézményeket gerjesztenek. A nagy sikerre való tekintettel 2013-ban a könyv magyar nyelven is megjelent. Ismertetőnk a magyar nyelvű kiadás alapján készült.

A könyv első fejezetében a szerzők az intézményrendszer fejlődésben betöltött meghatározó szerepét hangsúlyozzák. Középpontban a befogadó és a kizsákmányoló intézményrendszer közötti eltérések, ezen intézmények létrejöttének sajátosságai és a hosszú távú fejlődés szempontjából meghatározó hatásuk áll. Elméletük szemléltetésére az amerikai kontinensen tapasztalható fejlettségbeli eltéréseket használják fel. Feltételezésük szerint az Egyesült Államokat és Kanadát magába foglaló Észak Amerika valamint az ettől délre elterülő Latin Amerika közötti fejlettségbeli különbség gyökere a gyarmatosítás időszakáig nyúlik vissza. Az újonnan felfedezett területek természeti kincseinek kiaknázásában érdekelt spanyol hódítók sajátos technikát fejlesztettek ki az itt található, a kor mércéi szerint fejletlen mondható civilizációk leigázására és kizsákmányolására. Először is a jól szervezett Azték és Inka birodalmat a hódítók az uralkodó elit eltávolítása révén foglyul ejtették. Miután átvették az állam irányítását, bevezetésre kerülhetett a spanyolok kizsákmányoló intézményrendszere, az úgynevezett encomienda. Ennek keretében a bennszülöttek falvait szétesztették az újonnan létrejött elit között, minek után az indiánok a spanyol földesurak számára végeztek munkát.

A Közép amerikai Azték és a Dél Amerika Inka birodalommal ellentétben Észak Amerika területén nem volt fejlett hierarchiát működtető, vagyis foglyul ejthető állam. A spanyolok nem is érdeklődtek ezen területek iránt. Észak Amerika az angol gyarmati terjeszkedés megindulása során került az európai hatalmak látókörébe, mivel a gazdagabbnak vélt déli területek már spanyol fennhatóság alatt álltak. Az új területek vadászó-gyűjtögető népeit nem volt egyszerű munkára kényszeríteni, a telepések kizsákmányolása pedig a szinte korlátlan földterületek miatt nem működött, hiszen bármikor elköltözhetek, ezért az angol gyarmati hatóságok olyan intézményrendszert kellett kialakítani, amelyek munkára és befektetésekre ösztönöznek. Ennek része volt a telepések földhöz juttatása. Ezek, az úgynevezett befogadó gazdasági intézmények végső soron demokratikus folyamatokat indítottak el. Az erre az alapra épülő Egyesült Államok politikai stabilitása kedvezett a gazdasági fejlődésnek. Kialakulhatott egy versengő bankrendszer, amelynek segítségével a vállalkozások hitelhez juthattak. Ezzel ellentétben Latin Amerika intézményi fejlődésében a konkvisztádorok kora köszön vissza. Az elit kizsákmányoló (extraktív) intézményeket hoz

létre, azért, hogy kiaknázza a változó világ lehetőségeit. Az első fejezet mondanivalója tehát az, hogy a jelenlegi intézményrendszer milyensége a múltban gyökerezik.

A második fejezet néhány, az egyenlőtlen fejlődés magyarázata kapcsán ismertté vált hipotézis cáfolatát kísérli meg. Kétségbe vonja a földrajzi elhelyezkedés, a vezetői tudatlanság, valamint a weberi kulturális hipotézis érvényességét. A szerzők számos felsorolt eset tanúsága alapján arra a következtetésre jutnak, hogy a világgazdaságban létező egyenlőtlenségek mögött a kizsákmányoló politikai és gazdasági intézmények állnak, amelyek akadályozzák azon politikák alkalmazását, amelyek csökkenteni tudnák a szegénységet.

A harmadik fejezet a jólét és a szegénység létrejöttének mikéntjét tárgyalja. A kifejtés során a szerzők megadják a mű kulcsfogalmainak számító befogadó és kizsákmányoló intézmények pontos definícióit. A befogadó gazdasági intézmények ösztönzik a gazdasági tevékenységeket, az önmegvalósítást és az önálló döntéshozatalt, ebből adódóan beruházásra és innovációra serkentenek. Kulcskérdés a magántulajdon szentsége, a jogrend pártatlansága és a közszolgáltatások ellátása. A befogadó intézmények a társadalom valamennyi tagjára ki kell terjedjenek. Ezzel ellentétben a kizsákmányoló intézmények azért jönnek létre, hogy a társadalom egyik részhalmozából egy másik felé vonjanak el forrásokat.

Az intézmények ugyanakkor politikai környezetben működnek. Amennyiben bizonyos érdekcsoportok politikai hatalomhoz jutnak, abban az esetben ők határozzák meg az intézmények milyenségét, ami kizsákmányoló intézményekhez vezet. A kizsákmányoló politikai intézmények kizsákmányoló gazdasági intézményeket generálnak. Mivel a politikai intézmények határozzák meg a gazdasági intézményeket, ezért a pluralizmus, valamint az erős, központosított állam alapvető fontossággal bír a befogadó gazdasági intézményrendszer kialakításában.

A befogadó gazdasági intézmények által beindított növekedésnek azonban mindig vannak vesztesei, az innováció által gerjesztett teremtő rombolás jelensége miatt. A teremtő rombolás társadalmi nyugtalanságot, felfordulást gerjeszthet, továbbá az elit gazdasági érdekeltségével szemben versenyhelyzetet támaszt. Ebből következik, hogy az uralkodó elit számára ésszerűbb, ha gátolja a befogadó gazdasági intézmények elterjedését. Létezhet gazdasági növekedés kizsákmányoló intézmények közepette is, de az mindig korlátozott ideig tart, és annak a következménye, hogy az elit erőforrásokat csoportosít át a magasabb termelékenységű szektorokba. Erre igazán jó példa a Szovjet Unió története. A fejezet során meghatározásra kerül a könyv alaptézise: a gazdasági növekedéshez és a jóléthez befogadó politikai és gazdasági intézmények kellenek, a kizsákmányoló intézmények stagnálást és szegénységet hoznak.

A negyedik fejezet azt szemlélteti, hogy az egyes országok között meglévő apró intézményi különbségek a történelem viharai által gerjesztett úgynevezett kritikus fordulatok során hogyan hoznak léte eltérő intézményi környezetet, ezáltal hosszú távon is meghatározva egy adott gazdaság fejlődését. A vizsgálatok középpontjában az angol befogadó intézményrendszer kialakulása áll, amely a 18. századra elvezetett az ipari forradalomnak nevezett folyamathoz, és alapjaiban határozta meg mai világunkat. A befogadó intézmények angliai megjelenéséhez két kritikus történelmi fordulatra volt szükség. Az elsőt az európai pestis járvány jelentette, amely gyakorlatilag felére csökkentette a lakosság számát. A már említett apró intézményi eltérések Angliában olyan viszonyokat teremtettek, amelyek nem tették lehetővé, hogy a megnövekedett alkupoziációba került parasztságot ismét elnyomják. Ellentétben Kelet Európával, Angliában a pestisjárvány csillapodását követően megindult a

befogadó munkapiac létrejött. A befogadó intézményekhez vezető második kritikus fordulatot az atlanti kereskedelem 1600-as években történő felvirágzása jelentette. A spanyol Armada szerencsés legyőzését követően 1588-tól kezdődően megindulhatott Észak Amerika gyarmatosítása. Ez esetben a kritikus fordulattal összekapcsolódó fontos intézményi különbség abban nyilvánult meg, hogy az angol királyi udvar - a spanyol vagy a francia koronával ellentétben - nem tudta monopolizálni az atlanti kereskedelmet. Ebből kifolyólag létre tudott jönni egy jelentős hatalommal bíró kereskedő réteg, amely a felségjogok további szűkítéséért kardoskodott. Az atlanti kereskedelem megindulása új, plurális intézmények létrejöttéhez vezetett Angliában.

Az ötödik fejezet a kizsákmányoló intézményrendszerek sajátosságait tárgyalja. A kizsákmányolás logikája egyszerűen fogalmazva azt feltételezi, hogy szükséges némi gazdagságot teremteni, hogy aztán legyen mit kizsákmányolni. Az ilyen környezetben zajló növekedés azonban nem tartós, ezért nem követel technológiai váltást. Legjobb példa erre a Szovjet Unió esete. A kezdeti évtizedek gyors növekedését nem a technológia váltás, hanem az erőforrások átcsoportosítása és a tőkefelhalmozás tette lehetővé. A gyors növekedés aztán az 1970-es évekre leállt. Amennyiben létezik egy erős, központosított állam, abban az esetben a kizsákmányoló intézmények is képesek tehát gyors növekedést generálni. Ez a növekedés azonban idővel kifulladás, ami a rendszer összeomlását eredményezi. A fejezet első fontos következtetése az, hogy a kizsákmányoló rezsimek nem képesek tartós növekedést generálni, hiszen nincsenek gazdasági ösztönzők, valamint az elit ellenáll a teremtő rombolás veszélyének. A második megállapítás szerint a kizsákmányoló intézmények feletti ellenőrzés birtoklásáért belharcok alakulhatnak ki, ami nemcsak a rendszer, hanem egy egész civilizáció összeomlását is eredményezheti, ahogyan azt a római birodalom esete is kiválóan példázza.

A hatodik fejezet, a középkori Velence és az ókori Róma példáin keresztül azt mutatja be, hogy a befogadó gazdasági intézményeknek köszönhetően meginduló felvirágzást hogyan rombolhatja le az, ha az államot egy szűk csoport foglyul ejti. A Római Birodalom bukására kritikus fordulatként lehet tekinteni, hiszen ezt követően Európában megjelent a feudális állam, ami a rabszolgaság intézményéhez képest csupán némi előrelépést jelentett, ugyanakkor hosszú távon, a már említett pestis járvány miatt, meghatározó szerepet töltött be mai világunk kifermálódásában.

A hetedik fejezetben a szerzők az angol pluralizmus fejlődési szakaszait tárják az olvasók elé. Ezen a több évszázadig tartó úton az első lépést az 1215-ben kelt Magna Charta Libertatum jelentette, amelyet az 1265-ös első parlamenti ülés követett, ahol már egy szélesebb elit rétegnek volt lehetősége képviseltetni magát. Ezen intézményi újítások korlátozták a király hatalmát és egy szélesebb társadalmi koalícióhoz vezettek.

A következő fontos lépés az erős, központosított állam megteremtése volt, szemben a decentralizált feudális állammal. Ez a folyamat 1485 után, VII. Henrik uralkodása során kezdődött. Az 1530-as évekre Angliában már bürokratikus államszervezet működött. A növekvő centralizáció lehetőséget adott befogadó politikai intézmények létrehozására, ugyanis a politikai centralizáció kiteljesedése a pluralizmus iránti igény növekedését ösztönözte.

Habár kiszélesedett azon csoportok köre, amelyek követeléssel élhettek az elittel szemben, az intézményrendszer ennek ellenére még kizsákmányoló jellegű volt az 1600-as évek során. A kizsákmányoló intézményeket az 1688-as dicsőséges forradalom során sikerült megdönteni, amelyet követően a pluralista berendezkedésben érdekelt elit Orániai Vilmost hívta meg az Angol trónra, akinek hatalmát megkoronázása előtt erősen korlátozták. Ezzel az aktussal a

hatalom és a döntéshozatali jogkör a parlamentre szállt. A parlament ezt követően támogatta az erős és hatékony állam létrejöttét, hiszen képes volt felügyelni azt. A befogadó politikai intézmények befogadó gazdasági intézményeket hívtak életre. A belső piacon eltűntek a belépési korlátok, kedvezőbb tulajdonjogi viszonyok jöttek létre, fejlődött az infrastruktúra, javult a pénzügyi forrásokhoz való hozzáférés lehetősége. A dicsőséges forradalmat követően kezdtek átalakulni a gazdasági intézmények, s ez a kulcsfontosságú fordulat végül az ipari forradalomhoz vezetett.

A nyolcadik fejezet számos példát felsorakoztatva azt bizonyítja, hogy az autoriter rendszerek ellenálltak a teremtő rombolásnak, gátolták az ipari forradalom vívmányainak terjedését, a centralizáció nélküli államok pedig egyszerűen képtelenek voltak kihasználni a technikai újításokban rejlő lehetőségeket.

A kilencedik fejezetben bemutatott példák tanúsága szerint az európai gyarmatbirodalmak kizsákmányoló intézményei a gyarmatok függetlenné válását követően is éreztetik hatásukat. A Nyugat Európai gazdaságok felemelkedése a gyarmatok kizsákmányolása mellett zajlott. A gyarmatbirodalmak összeomlását követően a hatalomra jutott elit a legtöbb esetben átvette, sőt továbbfejlesztette a gyarmati kizsákmányoló intézményeket.

A tizedik fejezet azt mutatja be, hogy az intézményrendszer változásának iránya döntötte el, hogy mely országok tudnak élni az ipari forradalom vívmányaival. Befogadó intézmények az angol példától eltérő módon is létrejöhetnek. A brit telepes gyarmatokon például a szükség kényszerítette rá az elitet a gazdasági ösztönző rendszer bevezetésére, Nyugat Európában a napóleoni terjeszkedés törölte el a kizsákmányoló intézményeket, Japánban pedig a nyitást sürgető csoportok ereje vezetett a Meidzsi restaurációhoz.

A tizenegyedik fejezet angol és amerikai példákon keresztül szemlélteti azt, hogy amennyiben létrejöttek befogadó politikai intézmények, akkor azok elindítanak egy kedvező körforgást, ami növeli fennmaradásuk esélyét. Ez a kedvező körforgás több úton érezteti hatását. Először is a pluralizmus logikája megnehezíti a befogadó intézmények lebontását. A jogállamiság elve a pluralizmus kiteljesedéséhez vezet. Másodsorban a befogadó politikai intézmények támogatják a befogadó gazdasági intézményeket, ezáltal felszámolják a kizsákmányoló gazdasági kapcsolatrendszereket. Harmadrészt a befogadó politikai intézmények teret engednek a szabad sajtónak, amely felületet ad a kizsákmányoló intézmények kárvallottjainak, így a politikának foglalkoznia kell a felmerült kérdésekkel.

A tizenkettedik fejezet a kizsákmányoló intézmények fennmaradását lehetővé tevő ördögi kört mutatja be. A kizsákmányoló politikai intézmények kizsákmányoló gazdasági intézményeket hoznak létre. Ezen gazdasági intézmények az erőforrásokat az elit irányába áramoltatják, így az elitnek érdekében áll fenntartani azokat. Ennek következtében a kizsákmányoló politika tovább erősödik. A kizsákmányolás másik jellegzetessége, hogy a hatalom megszerzése igen magas nyereséggel jár, ezért belharcok alakulhatnak ki a versengő csoportok között. Mivel az új elit a legtöbb esetben egyszerűen átveszi a meglévő intézmények feletti uralmat, ezért az ördögi kör leállítása igen nehéz folyamat.

A tizenharmadik fejezet a 20. század második felének bukott államainak példáján keresztül azt vizsgálja, miért buknak el nemzetek napjainkban. A könyv arra a következtetésre jut, hogy napjainkban azért buknak el nemzetek, mert kizsákmányoló politikai intézményeik kizsákmányoló gazdasági intézményeket tartanak fenn, amelyek nem ösztönöznek megtakarításra, befektetésre, újításra. A történelmi és társadalmi különbségek nyomán az elit természete és a kizsákmányoló intézmények felépítése más és más, de mindenhol azért maradnak fenn, mert beindul az ördögi kör.

A következő fejezetben Botswana, Kína, valamint az Egyesült Államok déli tagállamai példáin keresztül az ördögi kör megtörésének tapasztalatait ismerhetjük meg. Befogadó intézmények kritikus fordulatok idején tudnak megjelenni, amikor az elnyomó elit meggyengül. Ilyenkor, amennyiben széles társadalmi koalíció áll a reformok oldalára, megindulhat egy kedvező intézményi átalakulás. Az átalakulást segítheti, ha a pluralizmusnak már vannak hagyományai az országban, valamint működik szabad sajtó.

A zárófejezet a jövő fejlődési mintázatainak vizsgálatát kísérli meg. A könyvben bemutatott elmélet alapján Nyugat Európa és Észak Amerika, befogadó gazdasági intézményeiknek köszönhetően, az elkövetkező száz esztendőben továbbra is a világgazdaság legfejlettebb térségei lesznek. A világ más részein, ahol nem sikerült befogadó intézményeket létrehozni, de létezik egy erős, centralizált állam, valószínűleg lesz gazdasági növekedés. Vagyis Mexikó, Brazília vagy például Kína továbbra is gyors fejlődést lesz képes felmutatni, egy darabig, hiszen az elméletből az is következik, hogy a kizsákmányoló intézményrendszerben végbemenő növekedésnek idővel vége szakad. Az elmélet tehát úgy tűnik, hogy jól alkalmazható átfogó politikai elemzések elkészítéséhez. Elméletük értelmében a szerzők nem fogadják el a tekintélyelvű növekedéssel kapcsolatos modernizációs elméletet sem. Véleményük szerint a tapasztalat nem támasztja alá azt, hogy a tekintélyelvű országokban végbement gyors növekedés idővel demokratikus intézményeket honosított volna meg. Véleményük szerint a tartós fejlődés egyetlen eszköze az, ha a kizsákmányoló intézményeket fenntartó politika megszűnik. Az ördögi kör megtöréséhez szélesebb társadalmi csoportokat kell bevonni a döntéshozatalba, a politikai hatalomnak szélesebb körben kell megoszlania. Mindezt segíthetik a már meglévő politikai intézmények, amelyek bevezetnek némi pluralizmust. Ezekon túlmenően a szabad sajtónak kulcsszerepe van a tömegek tájékoztatásában és a befogadó intézmények létrejöttében. Mindazonáltal a történelem előre nem látható fejleményei, az idővel mindenképpen létrejövő apró intézményi eltérések és a kritikus fordulatok, alapjaiban határozzák meg az intézményi fejlődést.

A bemutatott elmélet nagy magyarázó erejűnek, robosztusnak tűnik. A könyvnek egyik nagy erénye, hogy napjainkig ható összefüggéseiben mutatja be Európa és a világ kétezer évnyi fejlődését. Megtudjuk, hogy a Római Birodalom összeomlásával létrejött feudális rendszer Angliában a pestisjárvány következtében elvezetett egy plurálisabb politikai szerkezethez, ami az atlanti kereskedelem megindulása révén tovább erősödött, s ez végül az ipari forradalomnak nevezett folyamat keretében Angliát a világ vezető hatalmává emelte. Az angol gyarmati terjeszkedés hatásai napjainkig meghatározzák mindennapi életünket. Ezen túlmenően az elmélet magyarázatot ad nemcsak az amerikai kontinens fejlettségbeli különbségeire, hanem megvilágítja az Európán belüli Nyugat és Kelet közötti eltéréseket is, valamint magyarázatot kapunk Afrika politikai és gazdasági problémáinak gyökereire.

Sajnos a szerzők azon szándéka, hogy általános érvényű, mindent megmagyarázni képes elméletet alkossanak meg erősen érezhető a könyv olvasása közben. Kínosan figyelnek arra, hogy a bizonyításul szolgáló esetek a világ valamennyi szegletét lefedjék, ezen túlmenően több történelmi korból választják ki őket. Ugyanakkor az esetek magas száma és szerteágazó jellegük oda vezet, hogy egyik példa elmélyült kifejtésére sem kerülhet sor. A nagyszámú eset rövid leírása, a szerzők szándékával ellentétben, nem növeli az elméletük magyarázó erejét. Véleményünk szerint az olyan példák bemutatása, mint a konkvisztádorok korára már rég feledésbe merült maja városok, vagy a neolitikus natúfi kultúra, pusztán spekulációnak tekinthetők. Módszertani szempontból előnyösebb lett volna kevesebb, jobban dokumentált esettel dolgozni.

Az elmélet egyik gyenge pontját érzésünk szerint az adja, hogy elutasítja a kultúra gazdasági fejlődésben betöltött szerepét. Délkelet-Ázsia példája azonban azt mutatja, hogy a kínai közösségek gazdasági szerepe kiemelkedő a többségi nemzetekhez képest, a közösséget érő diszkrimináció ellenére. Ez a jelenség okot adhat a kulturális hatás figyelembe vételére. (Mészáros, 2001)

Gondolatmenetük fényében a szerzők határozottan elutasítják az úgynevezett modernizációs elméletet is. Véleményük szerint nincs arra példa, hogy egy autoriter államban a gyors gazdasági növekedés hatására olyan folyamatok induljanak meg, amelyek plurálisabb politikai intézményekhez vezetnek. Az ázsiai fejlesztő államok tapasztalata azonban az ellenkezőjére enged következtetni. Az ismertetett könyv fogalomrendszerével élve a fejlesztő államok szintén a kritikus fordulatok idején jelennek meg, amikor például egy külső fenyegetettség, vagy pusztán a felzárkózás igénye, egységbe kovácsolja a társadalmat. Az elit céljai egybeesnek az ország céljaival, ezért a fejlődés lojalitást teremt az irányítókkal szemben. (Benczes, 2009)

Az állami beavatkozások folytán nemzetközileg versenyképessé tett nagyvállalatok az 1990-es években, a globalizációs folyamatok felgyorsulásának időszakában már nem fogadták el az állami iparpolitikát, a megerősödött középosztály pedig síkra szállt a szabadságjogok kiterjesztése érdekében. (Pereira, 2008:1191-1194) Az ázsiai példák bizonyítják, hogy kizsákmányoló politikai környezetben is megvalósulhat a teremtő rombolás, valamint a szélsőséges jövedelmi különbségek csökkenése. Ezek a folyamatok a hatalmon lévő elittel szembenálló csoportok megerősödéséhez vezetnek, ami egy kritikus fordulat idején, amilyen a globalizáció felgyorsulása volt, befogadó intézményeket teremthet.

Irodalomjegyzék:

Benczes István (2009): ERŐS ÁLLAM, GYENGE TÁRSADALOM. A FEJLESZTŐ ÁLLAM INTÉZMÉNYI PERSPEKTÍVÁBAN. Megjelent Csáki György(szerk): A LÁTHATÓ KÉZ. Napvilág Kiadó, Budapest. 35-61 o

Mészáros Klára (2001): A "NAGYOBB KÍNA" MINT A XXI. SZÁZAD MEGHATÁROZÓ GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI EREJE. Magyar Tudomány, 2001/9. Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/01sze/mesaros.html> Letöltve: 2013.11. 11

Pereira, A.A.(2008): WHITHER THE DEVELOPMENTAL STATE? EXPLAINING SINGAPORE S CONTINUED DEVELOPMENTALISM Third World Quarterly, Vol. 29, No.6, 1189-1203